

הרב אהרן גבאי

בעניין עדות בעל המאור על עליית חכמי פרובינציה לארץ ישראל

ועוד י"ב הערות על הספר 'כנסת מחקרים' מאת פרופ' י"מ תא שמע כרך רביעי

המנוח פרופ' י"מ תא שמע ז"ל כתב על עלייתם של חכמי פרובינציה לארץ ישראל,¹ ודן במה שכתוב לפנינו בספר המאור ביצה ד, ב שחכמי פרובינציה כשעלו לא"י שינו את מנהג בני א"י ולימדום לעשות שני ימים טובים של ר"ה, בניגוד למנהג הישן בא"י לנהוג ר"ה יום אחד בלבד.

פרופ' תא שמע מרבה בטענות נגד עדות זו:

א: "לא שמענו משום מקור אחר על 'עלייה' של חכמי פרובנס לא". ידוע לנו אמנם על חכם פרובנסלי אחד או אולי אחדים שעלו בתקופה קדומה זו לא"י... אבל מצבה של א"י דאז והיקפה המצומצם של עלייה זו אינם מאפשרים לתלות בחכמי פרובנס את השינוי המהפכני הזה בהלכה הקדומה שנהגה בארץ ישראל".

ב: לא מצאנו בראשונים התייחסות לאמירה זו של בעל המאור, ואף הרמב"ן במלחמותיו שם לא דן כלל בעניין זה. לא זו בלבד - אלא שאת הוכחתו ההיסטורית של בעל המאור מתשובתו של רב האי גאון לרב ניסים מקירואן טורח הרמב"ן לסתור: "ואשר אמרו בעבור בני א"י בדורות שלפנינו - אינה טענה"², ואילו את הטענה ההיסטורית המכרעת והחדשה שמעלה בעל המאור אין הרמב"ן מזכיר כלל! לדעת פרופ' תא שמע "דבר זה אין השכל מקבלו".

ג: משו"ת הרשב"ש שציטט דבר זה בשם בעל המכתם ולא בשם בעל המאור, מוכח שמשפט זה לא היה לפניו בבעל המאור, ועל כורחך שהוא הוספה מאוחרת לאחר עליית רבני צרפת לא"י, ולא מאוחר יותר מפני שמשפט זה כבר היה בספר המאור שהיה לפני תלמיד הרשב"א בפירושו לרי"ף. עכת"ד. זוהי תמצית המאמר.

ולענ"ד אין בדברים אלו ממש, ואפרש שיחתי לפי סדר דבריו:³

1 כנסת מחקרים חלק ד עמ' 133-130, ולפני כן בתרביץ לח תשכ"ט עמ' 399-398.

2 "ואשר אמרתם בעבור בני א"י ביו"ט של ר"ה", מתוך דברי רב האי המצוטטים בספר המאור.

3 לע"ע לא מצאתי מי שדן בדברי תא שמע בזה, וגם ד"ר פנחס רוט שידי רב לו בתחום חכמי פרובנס מסר לי שלא ידוע לו מי שעסק בזה.

א: כבר ידוע לנו שחכם אחד שהגיע מאיטליה לאשכנז שינה שם כמה מנהגי תפילה יסודיים, ולמה שחכם פרובנסאלי אחד, בעל שיעור קומה ביחס לישוב הקטן בא"י שהיה אז "מעטים ואינם בני תורה בנדוד אחר נדוד וטלטול אחר טלטול" (לשון הרמב"ן במלחמות שם), לא יצליח לשכנעם לשנות את מנהגם בעניין ר"ה? בכל אופן אין זו כלל סיבה מספקת לפקפק באותנטיות של עדות ברורה של בעל המאור.

ב: לא הבנתי כלל איזה "טענה חדשה ומכרעת" העלה בעל המאור שהרמב"ן היה אמור לדון בה. וכי זה שבני א"י שינו מנהגם לבסוף בעקבות שכנוע של חכמי פרובנס יש לו איזו שהיא משמעות הלכתית? משמעות הלכתית קיימת למנהגם הקדום של בני א"י, ואילו באמת התייחס הרמב"ן, עיי"ש.

ג: רי"מ תא שמע כתב בזה"ל: "המעין בשו"ת הרשב"ש במקום המצוין שם יראה בעיניו כי כמה שורות קודם לכן הביא את דברי בעל המאור ורבינו אפרים ואת דברי הרמב"ן במלחמותיו, ורק לבסוף למסקנת דיונו הביא מעצמו את דברי בעל המכתם המתאימים במלואם לדברי בעל המאור שלפנינו, א"כ משמע שלפניו לא היו דבריו אלו כתובים בספר בעל המאור". אך ז"ל הרשב"ש בסימן תריט שם: "ונראה לי דזהו מה שכתב הר"ן ז"ל בפירושו ההלכות, על מה שהשיגו על הרי"א ך ז"ל ה"ר אפרים והרז"ה ז"ל שכתב שבני ארץ ישראל נוהגין שני ימים ר"ה, ואדוני זקני הרמב"ן ז"ל קיים דברי רבינו הגדול ז"ל... הרי שהרשב"ש לא הביא את לשון בעל המאור עצמו, אלא רק כתב בשם הר"ן שרבינו אפרים והרז"ה השיגו על הרי"ף, ושהרמב"ן יישב דברי הרי"ף. וא"כ אין הכרח כלל שהרשב"ש בכותבו דברים אלו היה לפניו ספרו של בעל המאור עצמו במקורו⁴, ויתכן מאוד שהוא רק ראה מה שהביאו הרמב"ן והר"ן בשמו. ולכן ניחא שאת עניין המנהג, שלא העתיקו האחרים, הוא מצא רק בספר המכתם, ולא ידע שמקורו כבר בספר המאור.

ודי לנו בעדות ר"י קרקושה וחכמי פרובנס שהביא שם תא שמע בסוף מאמרו, וז"ל: "והוא הפירוש האנונימי למסכת ביצה המיוחס לתלמיד הרמב"ן... אלא שמאחר שחכם אלמוני זה בן זמנו של בעל המכתם הוא וצעיר ממנו, אפשר תלמיד

4 כעדות בעל הרוקח המפורסמת בעניין אמירת שירת הים כל יום בתפילה, עי' פירוש התפילה לבעל הרוקח מהדורת הרב הרש"ר עמ' קצד: "ובימים קדמונים כשהיו מגיעים עד כאן לשם תפארתך, היה שליח ציבור עומד ומתחיל לאלתר 'ישתבח שמך', וכשבא הגאון רבנא משה מלוקא בן רבנא קלונימוס בימי המלך קרלו למדינת מגנצא, היה מנהיג את בני דורו לומר מכאן ואילך עד 'שמו אחד', כי גדול היה ואין כל דבר נעלם ממנו".

5 ובכלל אין אריה שהיה לו אי פעם ספר זה, ובאופן כללי ניכר שבספרד המאוחרת, בימי הריטב"א והר"ן והנמוק", מעתיקים החכמים בדרך כלל את דברי בעל המאור מתוך המלחמות של הרמב"ן, ולא ישירות מהמאור.

הרשב"א... אך כיום יודעים אנו בבירור שמחבר הפירוש שיוחס לתלמיד הרמב"ן הוא ר"י קרקושה, שהיה תלמיד חבר של הרמב"ן רבו של הרשב"א. ובכלל גם המכתם עצמו, אף שאין ראיה שהוא העתיק עניין זה מבעל המאור וכמו שכתב תא שמע⁶, מ"מ הדעת נותנת שגם הוא העתיק זאת מבעל המאור כאת רוב דבריו שם.

לסיכום: הנוסח הקיים בספר המאור לפנינו נתמך בבירור מהעתקת ר"י קרקושה לתלמיד חבר של הרמב"ן, וגם מספר המכתם יש סמך לנוסח זה. סברתו של תא שמע שהיה נוסח אחר בספר המאור, אותה דייק מלשון הרשב"ש שלא הזכיר את הדברים בשם המאור, אינה נכונה, כי אין שום ראיה שהרשב"ש ראה אי פעם את דברי בעל המאור במקורם. וגם ראייתו משתיקת הרמב"ן מוטעית, כי הרמב"ן כפוסק לא אמור כלל להתייחס לנושא זה שאין לו שום השלכה מעשית. ותמיהתו מסברא איך חכם פרובנסאלי בודד השפיע על כל בני א"י לשנות את מנהגם, יש ליישבה בנקל. ועכ"פ לפי מסקנתנו שזו עדות של בעל המאור עצמו שכך אירע, א"כ בוודאי אין בכח טענה זו לבדה כדי להוות סיבה מספקת לפקפק בעדותו.

* * *

בהזדמנות זו אצרף י"ב הערות שרשמתי לעצמי אגב עיון שטחי בספר (בשנת תש"ע):
א. עמ' 52 ד"ה עיקר שורה 3, בסקירה על פירוש ר"י אלמדארי לסנהדרין: "ש פעמים נזכרו תוספות שאנך במסכת זו בשמן":

הלשון אינה מדויקת, כי ר"י אלמדארי לא הזכיר אף פעם "תוספת שאנך" אלא רק "תוספ[ו]ת", וכפי שרמזו תא שמע בעצמו בסוף הקטע.

ב. באותו עניין בעמ' 53: "שונה המצב במסכת כתובות, שם הובאו דברי התוספות בכל מקום בשם ר"ת, ולעולם לא בשם תוס', כרגיל בכל המקומות":

אינו מדויק, כי בסנהדרין בלבד נזכרו התוספות בשם "תוספות", ובשאר המסכתות מעתיקן בסתמא, ובכתובות בשם ר"ת.

ג. שם "כאמור מדי פעם בפעם נזכרים בעלי התוספות בשמם [...] רבי אליעזר ממיץ לנדרים (לכתובות דף כה, ב ברי"ף [...]):"

שם הנוסח "ר' אליעזר מוקי לההיא דנדרים", ויש כאן תוספת פרשנות של הכותב ללא דיון!

ד. ושם הע' לז על ציטוטי התוספות שבר"י אלמדרי בכתובות: "בדיקת המובאות למסכת זו מצביעה על כך שכבר היו תוספות "שלנו" למסכת זו בידיו":

אינו נכון, הכל מתאים יותר לתוס' שאנך (מהדורת ליס).

6 וכמובן שאין ראיה מהמכתם להיפך, וגם תא שמע לא טען זאת.

ה. בעמ' 53-54 כותב המחבר "יש מן העניין להזכיר את הציטוט [=של ר"י אלמדארי] מפירוש הריב"ן למסכת יבמות המסתיים בלשון "זה העניין בפי' יבמות לר' יהודה בן נתן". ובהע' 40 שם "ואגב בסוף הציטוט הזה העיר הרב אלמדארי בזו הלשון "פירוש הרב הוא רבינו חננאל... למדנו מכאן בוודאות שהריב"ן כבר השתמש בפירוש רבינו חננאל".

טעה הכותב בהבנת הנקרא, כי משפט זה אינו נמצא בסוף הציטוט של ריב"ן, אלא שיש שם נקודה, ואח"כ דיבור חדש "שאם מתה וכו' - פירוש הרב הוא ר"ח", ובדיבור זה חוזר ר"י אלמדארי לצטט את דברי הרי"ף (שהוא 'הרב' סתמא אצל ר"י אלמדרי) בסוגיא שם שכתב לבאר נפ"מ לשומרת יבם שאם מתה נכסיה וכו' ידה עדיפא מידה, ומציין ר"י אלמדארי שדברי הרי"ף הללו מועתיקים כדרכו מפירוש רבינו חננאל. ונפלה הראיה שריב"ן השתמש בפירוש ר"ח. ובאמת בכל פירושי ריב"ן שבידינו, הכוללים יותר ממאתיים דפי גמרא, אין ציטוטים מפירוש ר"ח. [מלבד זאת גם לפי טעותו נחפז לכתוב כן בלשון ודאות, כי בסך הכל ר"י אלמדארי העיר שפירוש הריב"ן הוא כפירוש ר"ח, אבל הוא בוודאי מתכוון בעיקר על זהות בתוכן ולא דווקא במילים, וא"כ אולי ריב"ן כיוון מדעתו לפירוש ר"ח, ואם כן אין כאן אלא אסמכתא והשערה ולא ודאות].

ו. עמ' 57: [בפירוש ר"י אלמדרי לכתובות נב ע"ב] נזכר הרב יעקב בר שמואל:

כבר עמדתי על כך במק"א שזהו ר"י הזקן הידוע, וט"ס הוא בפירוש ר"י באלמדרי, וצ"ל הרב יצחק בר שמואל.

ז. עמ' 60 הביא דברי ליפשיץ שר"י בן חכמון השתמש בפירוש ר"י אלמדארי.

האמת היא שר"י בן חכמון משתמש בפירוש ר"י **מלוניל**, ואין זכר לשימוש בפירוש ר"י אלמדארי (וראה עוד במאמרי: 'פירוש רבי ישמעאל בן חכמון מגילה', חצי גבורים, כרך ח (אלול תשע"ה), עמ' עו-קלז).

ח. עמ' 62 ד"ה גם "חכם נוסף הנזכר במסכת סוכה (**לבדה, ככל הנראה**) ואיני יודע לזהותו הוא ר' יצחק ב"ר מאיר":

לעיל באותו עמ' בד"ה שונה, כתב המחבר שבמסכת **יומא** "עוד נזכר רבינו יצחק בר מאיר ואיני יודע לזהותו". לא נראה שהמחבר ז"ל שכח מה שכתב כמה שורות קודם, אלא שפרק זה נכתב ע"י העורכים מעיבון המחבר, ולא נערך דיו.

ט. עמ' 119 המחבר טוען שכת"י ניו יורק של ספר המנהיג יש לסמוך עליו כמהדורא בתרא וכו'.

לדעתי נדמה שכת"י זה יש בו הוספות רבות שאינם מן המחבר אלא מאיזה מגיה אלמוני, ואין לבנות עליו כלל, הראיות: א. הוא פותח הרבה קטעים בלשון

"ונראה לי", שהוא סגנון של מגיה על הספר (ואמנם המנהיג כותב הרבה פעמים "ונראה לי", אך תמיד בחתימה 'אב"ן'). ב. כמדומה שלא נמצא עד כה ציטוטים בשם המנהיג שנמצאים רק בכת"י ניו יורק. ג. שלא נמצאו כתבי יד ודפוסים הדומים לנוסח שלו. ועדיין העניין טעון בירור.

י. עמ' 100 האריך המחבר בניסיון להוכיח את 'טעותו' של אברהם הלפרין, שטען שספר המרדכי לא נכתב בשולי הרי"ף:

אין ספק שטעה אורבך וצדק הלפרין שספר המרדכי המקורי לא נכתב על שולי הרי"ף, ומה שליקטו את המרדכי מגיליונות הרי"ף אינו מלמד כלום, שהרי גם את פירושי רש"י ותוספות נהגו להעתיק על שולי דפי הרי"ף, וכמו שכתב המחבר בעצמו. קיצורו של דבר, בעניין זה כתב פרופ' תא שמע עמוד שלם, שפירסמו בדפוס בחייו ואינו טיטא מן העזבון, שאין בו ממש.

יא. עמ' 120 "העירני בצדק ידידי פרופ' י' זוסמן כי הביטוי "ספרי ספרד" [...] הוא פרובנסלי בלעדי, ולעולם לא ימצא מחוצה לה:

זו טעות. ביטוי זה נמצא גם בתוס' הרא"ש (בעיקר במסכת הוריות, עיין בדברי ר"ב דבליצקי במבוא שם, והוא היה בקסטיליה שבספרד), וגם ברשב"א רמב"ן ריטב"א ור"ן (כולם מקטלוגיה), וכן בעוד מחברים, ובדיקה פשוטה במאגרי המידע מגלה זאת מיד.

ב. בעמ' 65 כותב המחבר "שר"מ כונזי" הנזכר בפירושי ר"י לשאלות מהדורת מירסקי הוא "ככל הנראה פרשן שאילתות":

לא דק, בעיון פשוט בציטוטים שם נוכחתי לדעת שמדובר בספר הלכה מובהק שמעתיק את הרמב"ם בסוגיא, ואח"כ גיליתי שהכוונה לספר הסמ"ג לר' משה מקוצי, דוק ותשכח שכל ציטוטי "ר"מ כונזי" נמצאים בסמ"ג לפנינו.

חדש!

ספר פסקי רקנטי

להגאון המקובל רבי מנחם מרקנטי

רבי מנחם מרקנטי חי באיטליה לפני כשבע מאות שנה. הוא מוכר בעיקר מפירושו הדרשני-קבלי על התורה. הספר פסקי רקנטי כולל ליקוט של עשר מאות פסקים, קצרים וארוכים, מתוך כעשרים ספרים מאת גדולי הפוסקים שחיו בדורות שלפניו ובדורו. הספר זכה לשימוש רב בספרי האחרונים. יוצא לאור במהדורה חדשה על פי כתבי היד לפי הסדר המקורי כפי שיצא מתחת יד המחבר, בתוספת הערות והפניות ומקורות. בסופו צירפנו את הספר כסדרו בדפוסים. 496 עמ'.

הוצאת מכון שלמה אומן. להזמנות: 08-9276664

דוא"ל WSO@shaalvim.co.il או באתר המכון www.machonso.org

מכון שלמה אומן
מרכז מחקר וחינוך